

АЙЫЛ-ЧАРБА ИЛИМДЕРИ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ
AGRICULTURAL SCIENCES

Сагынбеков Ж.С., Абдрахманова В.А.

ДЫЙКАНЧЫЛЫКТЫН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮ

Сагынбеков Ж.С., Абдрахманова В.А.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВИТИЯ КРЕСТЬЯНСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Zh.S. Sagynbekova, V.A. Abdrakhmanova

THE EFFECTIVENESS OF THE DEVELOPMENT OF THE FARM

УДК: 631/635

Майдаланган дыйкан чарбасында агробиотехнологиялык иштердин кээ бир түрлөрү колдонулбай калды. Ошондой эле органикалык семирткич жана которуштуруп себүү жүргүзүлбөй терс таасир берүүдө.

Негизги сөздөр: *агротехнология, топурак, дан өсүмдүктөрү, технология, микроэлементтер, которуштуруп себүү, агробиотехнология.*

В мелком крестьянском хозяйстве некоторые агробиотехнологические мероприятия не стали применяться. А также не проводится перемещение посева и органических удобрений, которе приводит к негативному воздействию.

Ключевые слова: *агробиотехнология, почва, злаковые культуры, технология, минеральные элементы, агробиотехнология.*

Petty peasant economy agrobiotechnologies some activities were not used. And not carried out the movement of planting and organic fertilizers, which leads to negative effects.

Key words: *agrobiotechnology, soil, grain crops, technology, mineral elements, agrobiotechnology.*

Дыйканчылыкты эффективдүү өнүктүрүүнүн максаты:

1) Республиканын калкынын айыл чарба азык заттары, камсыздоочу базар көрсөткүчүнүн деңгээлинин сапатына чейин таасир этүү деңгээлин камсыздоо.

2) Дыйканчылыкты айыл чарба өндүрүшүнө рационалдуу, негиздүү системада киргизүү.

3) Айыл аймактарын туруктуу өнүктүрүү үчүн территориясын камсыздоо, калктын эмгекке жөндөмүн жана жашоо тиричилигинин деңгээлинин көтөрүү үчүн багытоо.

4) Калктын отурукташкан аймактарына ылайыктуу айыл чарба багыттарын традициялык образына жараша дыйканчылыктын түрлөрүн колдонууга мүнөздөө; аңчылык кылуу, балык улоо жана өстүрүү, айыл чарба өсүмдүктөрүн климаттык шартына карата тандоо.

Дыйканчылыкты эффективдүү өнүктүрүү жолдору:

1) Дыйканчылыкты эффективдүү өнүктүрүү үчүн мамлекет тарабынан колдоо уюштуруу иштери,

административдик жана ресурстук чаралар жүргүзүлүүсү абзел.

2) Жергиликтүү башкаруу бөлүмүнүн таасири менен айыл чарба продукциясын кеңейтүү базар экономикасын кеңейтүүгө шарт түзүп көмөк кылуу.

3) Коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдар менен дыйканчылыкты өнүктүрүүнү уюштуруу. Республиканын дыйканчылык иш аракеттери үчүн өндүрүшкө мал чарбасы, ветеринария, жер иштетүү, жер мелиорациясын камсыздоонун технологиясын системалуу киргизүү.

4) Дыйканчылык иш аракеттери үчүн инвестиция тартуу.

5) Дыйканчылык иштерди камсыздоо, өнүктүрүү илимий жана кадрлар маселеси, айыл чарба жөнүн маалымат иштери жүргүзүлүүсү абзел.

Кыргызстанда дыйканчылык жакшы өнүгүп, азык-түлүк өндүрүүдө маанилүү орунду ээлейт. Мындан 30 жыл мурда түзүлгөн дыйканчылык системасы өзгөрүп, базар экономикасынын шартына карата уюштурулган майда дыйкан чарбалары агробиологиялык шарттарды атайын адистердин көзөмөлсүз өздөштүрүп жатышат. Майдаланып түзүлгөн айыл-чарба системасы базар экономикасынын шарттарына туура келбей, бир топ кыйынчылыктарды пайда кылууда. Кыргызстан сырткы жана ички соода уюмдарына кирип, өндүрүлгөн жана сырттан сатылып келген азык-түлүктөрдү сатуу менен алектенип келүүдө. Өндүрүлгөн азыктарды кайра иштетүү, аларды сырткы базарларга алып чыгуу жагы уюштурулбай жатат. Азык-түлүктөрдү жетиштүү өлчөмдө фитосанитардык негизде өндүрүү үчүн майдалаган дыйкан чарбасын топтоп, ийри чарбага айлантып, алардын өндүрүштүк багытын аныктап, өндүрүлгөн азыктарды сатуунун жолун иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыгууда. Майдалаган дыйкан чарбалары ар түрдүү айыл-чарба азыктарын өндүрүп, аны сактоодо кыйынчылыктарга кабылып, сата албай, ар бир дыйкан соодагерге айланууда. Айыл өкмөтүнө караштуу дыйкандардын өндүргөн азык-түлүгүн айыл-өкмөттөрү сатып алып, аны сыртка сатууну уюштурса, ортодогу пайда айыл-өкмөтүнүн каражаттарына

кириштелип, кайрадан чарбалык иштерге жумшалмак [1, 3].

Ал эми айыл-чарбасындагы азыркы учурдагы колдонулуп жаткан иштер мурдагы агроботехнологиялык жолдордон бир топ айырмаланып, дыйканчылыкта өзүнчө өзгөчөлөнгөн система пайда болууда. Мындай процесс дыйканчылыктын натыйжалуулугун төмөндөтүүдө.

Алсак, айыл-чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү, багуу, мурда колдонулуп келген агроботехнологиялык иш чаралар, ар бир түргө өзүнчө иштелип чыгып, көп жылдар бою колдонулуп келген. Дан өсүмдүктөрүн өстүрүүдө бир топ агротехнологиялык иштер ирети менен иштелүүчү: суу жеп кеткен жерлерди, дөбө чункурларды тегиздөө, ным топтоо, отоо чөптөрдөн аркылуу, семирткичтерди чачуу, андан кийин өсүмдүктүн отоо чөптөрдүн түрүнө карата жерди айдоо жумуштары- техкарта боюнча жүргүзүлчү. Жер 25-28 см терендикте айдалып, майдаланып, тегизделип, үрөн себилчип. Шамал жана жаан чачындан, айдоонун катып калган бетин жумушартуу менен жаны чыгып келе жаткан отоо чөптөрүн жок кылуу жана топурактагы азрациянын жүрүшүн, нымдын топтолушун камсыздоо үчүн малалоо иши жүргүзүлгөн. Бул аба ырайына карата жүргүзүлүүчү кошумча иш катары каралган [2, 3].

Ар кандай ооруларга, зыянкечтерге каршы себилер алдында үрөн дарыланып, даярдалган үрөн топуракка 3-4 см терендикте себилип, топурак менен үрөн аралашып, үрөндүн өсүшүн ылдамдатыш үчүн тапталат.

Азыркы учурда бул агроботехнологиялык иштердин көбү аткарылбай калган. Эгиндер жыйналып алынгандан кийин күздүктү айдоодо күндүн жаашын күтүп, күздүк эгинди себүүнүн мөөнөтү өтүп кетүүдө.

Мындан сырткары сууга, үрөнгө, техникалык иштерге төлөнүүчү каражат жетишсиз болуп, күздүк эгин айдалбай калат. Күзүндө айдалган эгиндин өнүү-өсүүсү, түшүмү жакшы болуп жазгы жумуштар азайып эрте чабылат. Жазында жер тазаланбай айдалат. Ар кандай себептерден улам үрөн өз учурунда себилбей, мөөнөтү өтүп кетип, өсүү фазалары бузулуп, гулдөөсү кечигип, түшүм төмөндөйт. Айыл-чарба өсүмдүктөрүнүн түрлөрүнө карата жер ар кандай терендикте: пахта, кызылча 30-35 см, жашылчалар үчүн 20-25 см терендикте айдоо агроботехнологиялык ыңгайлуу шарттардан болуп саналат. Бирок мындай терендикте айдоого тракторлордун күчү жетишпейт. Көпчүлүк учурларда 15-25 см терендикте айдалып жүрөт. Үрөн себилер алдында себилгенден кийинки иштелүүчү агрожумуштар (малалоо, таптоо, культивация ж.б.) такыр эле жүргүзүлбөйт. Бул иштер өсүмдүктөрдүн түйүлдүгүнүн өнүшүнө, тамыр жалбырактардын өсүшүнө керектүү болгон топурактагы азрацияны, нымдын топтолушун, азык заттардын синишин, микроорганизмдердин биологиялык таасирлерин төмөндөтүп, отоо чөптөр тез өсүп, керектүү болгон азык заттардын үнөмү азайуда. Буга окшогон

терс көрүнүштөгү иштерди четтетүү оңойго турбайт. Бир жагынан каражат жетпесе, экинчи жагынан айыл-чарба техникаларынын саны, түрлөрү аз жана кубаттуулугу төмөн. Үрөн кымбат жана жетишсиз [1, 2].

Айыл-чарба өсүмдүктөрүн өстүрүүдө агроботехнологиянын негизги бөлүгү болгон которуштуруп эгүү, семирткичтерди берүү иштери солгундап, айыл-чарба өсүмдүктөрү бир беткей майдаланып айдалып калды. Көтөрүштүрүп, алмаштырып себүү- бул айыл чарба өсүмдүктөрүн ыраттуулук менен бирин экинчисине алмаштырып, жерди натыйжалуу иштетип, семирткичтерди пайдалануу, эрозияга, илдеттерге каршы иш чаралары колдонуу, топурактын курдуулугун которуу, түшүмдүүлүктү арттыруу ж.б. иштерди жүргүзүү болуп саналат. Бул ыкма картошканын түшүмүн 20-50%, дан эгиндердин 1,5-2 эсеге жогорулатыры белгилүү. Бирок которуштуруп, алмаштырып себүүнү майдаланаган, бир беткей түзүлгөн дыйкан чарбасына колдонуу мүмкүн болбой жатат. Бул багытта жаңы ыкмаларды иштеп чыгуу керектелүүдө [3, 4].

Экинчи маанилүү иш-чара бул семирткичтерди даярдоо жана колдонуу жагы.

Органикалык жер семирткичтер-өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын калдыктарынын чириндиге айланган түрү. Өсүмдүктөр алардын калдыктарына, малдардын кыгына, азыктардын калдыктарына топтолгон органикалык жана минералдык заттардын өсүмдүктөргө синимдүү абалына чейин ажырашы. Органикалык жер семирткичтерди даярдоо иши колго алына элек. Кыргызстандын шартында органикалык жер семирткичтер жетиштүү санда. Өсүмдүктөрдүн калдыктары, арык, жол жээктеги өсүмдүктөр, саман, топон, жалбырактар бардык жерден жолугат. Буларды чогултуп 20-30 тонналык чункурга топтоп семирткичке айландыруу учурдун талабы [1, 4].

Органикалык жер семирткичтер 25-30 жылдан бери айдоо аянттарына бериле элек. Топурактагы табигый элементтер жылына өсүмдүктөр менен алынып, сууга жуулуп, үнөмү төмөндөөдө. Айдоого себилген органикалык семирткич 1-2 жылда толук топуракка синип, азык затка айланаары белгилүү.

Чарбаларда минералдык семирткичтер (N, K, P, C ж.б) кенири колдонулуп жүрөт. Бирок минералдык семирткичтердин 30-40 % керектелип, калган бөлүгү башка кошулмаларга айланып кетет. Азот өсүмдүктүн өсүүсүн камсыз кылса, фосфор, калий мөмө-жемиште, данды пайда кылып, энергияны топтойт. Бирок берүү өлчөмү сакталбай көбүнчө болжол менен себилүүдө. Мындай учурда өсүмдүктөрдүн курамына көп топтолуп, чөйрөнү бузуусуна алып келүүдө. Жалпылап алганда Кыргызстандын айыл-чарба тармагы базар экономикасынын шартына ылайыкталбай, өсүмдүктөрдү өстүрүүдө көп жылдардан бери колдонулуп келген агроботехнологиясы бузулууда. Милдеттүү түрдө колдонулуучу которуштуруп себүү, органикалык семирткичтерди берүү, агро мелiorация иштери жүргүзүлбөй калууда [1, 2].

Агробиотехнологиянын өзгөрүшү акырындап топурактын курдуулугун начарлатып, өсүмдүктөрдүн түшүмдүүлүгүн төмөндөтөөрү белгилүү.

Жогорудагы маалыматтардын негизинде төндөгүдөй иштерди сүнүшталат:

- өсүмдүктөрдү өстүрүп, мол түшүм алуу үчүн колдонулбай калган агробиотехнологияны ишке киргизүү;

- которуп алмаштырып себүүнү колдонуу;

- органикалык жер семирткичтерди даярдоо жана колдонуу;

- дыйкан чарбаларды базар экономикасынын шартына жараша уюштуруу.

Которуштуруп алмаштырып себүү туура жүргүзүлбөсө, зыянкечтер, ооруу козгоочу жагдайлар көбөйүп, зат алмашуу бузулуп, топуракка уу заттар топтолуп калышы мүмкүн. Күздүк буудайдын бир аянтка узакка себилишинде тамыр чириги, картошканы себүүдө-фитотороз ооруулары пайда болоору аныкталган.

Башка өлкөлөрдөн чыккан ар кандай минералдык заттар пестициддер колдонулуп жатат. Булардын колдонуу өлчөмүн өсүмдүктөргө, топуракка,

омурткасыз жаныбарларга тийгизген таасирлери аныкталбай, такталбай пайдаланып жатат. Алардын кесепети акырындап тескери таасирин тийгизүүдө [1, 3].

Калктын отурукташкан аймактарына ылайыктуу айыл чарба багыттарын традициялык образына жараша дыйканчылыктын түрлөрүн колдонууга мүнөздүү; анчылык кылуу, балык улоо жана өстүрүү, айыл чарба өсүмдүктөрүн климаттык шартына карата тандоо азыркы мезгилдин талабы. Дыйканчылык иштерди өнүктүрүү калктын талабын канаттандырууда негизги иш аракет ошондуктан бул иштерди үзгүлтүксүз улантуу ар бир инсандын максатында болуусу абзел.

Адабияттар:

1. Основы сельского хозяйства. - М.: Просвещение, 1987. - С. 110-131, 279-294
2. Коноваева М.М. Агротехника и качество земли. – 1972. – С. 350-365.
3. Айыл чарба энциклопедиясы 1-2 том. - Фрунзе, 1990. - С. 64-70, 132-140, 146-150, 211-222.
4. Воробьев С.А. Севообороты интенсивного земледелия. - М: Колос, 1979. – С. 113-114.

Рецензент: к.биол.н., доцент Матраимов М.Б.